

לכבודם של אבי מורי ואימי מורתי שיח'

אורן דוד רם לש

קידוש בסעודה השלישית

לפני כעשר שנים צירף אבי לשולחן השבת שלנו מנהג חדש-ישן, הנושא את השם "קידוש בסעודה שלישית". כל עוד לא מצאתי לזה מקור הלכתי, התבצרת מאחורי הטענה שאין כאן מנהג אבות, אך כאשר הביא אבי לפני את הרמב"ם ' בהלכות שבת: "חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת... וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין" וכו'. הגעתי למסקנה, שצריך לעיין בסוגי' זו.

מטרת המאמר, לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, תוך הבאת המקורות הקדומים למנהג זה ועד לפוסקי הדור האחרונים.

ראשי פרקים

1. מצות הקידוש (סקירה כללית).
2. קידוש בסעודה שלישית.
3. קידוש בסעודה שלישית לפי חכמי האמת ויודעי החן.
4. מסקנות.

נספח 1: צילום של נוסח הקידוש מתוך סידור הרמ"ק

מצות הקידוש (סקירה כללית)

"זכור את יום השבת לקדשו"²

במסכת פסחים³ מביאה לנו הג"מ ברייתא "תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו" זוכרהו על היין. אין לי אלא ביום, בלילה מנין-תלמוד לומר זכור את יום השבת לקדשו. ושואלת הגמרא: בלילה מנין?! אדרבה, עיקר קדושה בלילה הוא קדיש, דכי קדיש - תחלת יומא בעי לקידושי. ותו: בלילה מנין-תלמוד לומר "זכור את יום". תנא מיהדר אלילה וקא נסיב ליה קרא דיממא: הכי קאמר "זכור את יום השבת לקדשו" - זוכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מנין-תלמוד לומר "זכור את יום השבת".

1. רמב"ם הלכות שבת פרק י' הלכה ל'. 2. שמות כ.

- מכרייתא זו עולִים שני נושאים אותם צריכים אנו לברר.
 א. חובת הקידוש בלילה וביום.
 ב. קיום המצוה, כיצד.

חובת הקידוש בלילה וביום

מלשון הברייתא נראה שאומנם ב"הוה אמינא" חשבו שיקר הלימוד בנוגע לקידוש הוא ליום, אך למסקנת הגמ' עיקר הלימוד הוא לקידוש הלילה.

במכילתא,⁴ לעומת זאת, אנו מוצאים את ה"הוה אמינא" "זכור את יום השבת לקדשו בברכה, מכאן אמרו מקדשים על היום בכניסתו, אין לי אלא קרושה ליום, קדושה ללילה מנין, ת"ל ושמרתם את השבת". כלומר שיקר הלימוד הוא לגבי היום.

אומנם הרמב"ן⁵ בפירושו לתורה כתב שיש לתקן את לשון המכילתא כפי שהגמ' מתקנת את לשון הברייתא, ולדעתו עיקר הקידוש הוא בלילה, ואילו קדוש היום הוא מדרבנן והפסוק מהוה אסמכתא בעלמא. וכן כתבו המג"א⁶ והרמב"ם⁷ ש"עיקר הקידוש בלילה". ומסב"ך 'ערוך השולחן'⁸ "לאו משום דיום משמע יום ולא לילה דיום הוא מעל"ע כדכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, אלא דהאי יום הוא כמיותר, דהוה מצי למיכתב זכור את השבת לקדשו וטעמו של קידוש זה הוא מפני כבוד היום והסעודה".

לעומתם בנוגע למתענה בראש השנה מביא המגא⁹ בשם המהר"ם¹⁰ "מהר"ם (מרוטנבורג) התענה (תענית חלום) וקידש קידושא רבה ואמר הטעם לפי שהוא דאורייתא".

משמע דלמהר"ם קידוש היום, אפילו ביו"ט וכ"ש בשבת, הינו מדאורייתא.

ומביא הנצי"ב¹¹, שמקור דעתו של המהר"ם הוא מהמכילתא, שיקר הלימוד לקידוש הוא לקידוש היום, אלא כמו שאומר הרמב"ן שצריך לשנות את המכילתא כמו ששינו את הברייתא.

3. פסחים קו. 4. המכילתא על פ' יחורו. 5. שמוח נ (ח). 6. ס'י רפ"ט סק"א. 7. פרק נ"ט הלכות שבת. 8. ערוך השולחן רפט (ג). 9. מג"א סימן תקצ"ז (ס"ק ג). 10. חשבוט ס'י נ"ד. 11. העמק שאלה שאילתא נ"ד.

למסקנה

כיון שיש בענין זה נפקא-מינה, כגון: מה הדין אם יש לו יין רק לסעודה אחת או שהיין עולה ביוקר ועוד, נביא כאן את דברי המשנה-הברורה ¹² בר"ה קידושא רבא. "ונקרא כלשון זה שהוא כמו שקורין סגי נהור מפני שזה הקידוש אינו כלל דאורייתא רק שתקנוהו לכבוד שבת...".

וכבר כתב השו"ע: ¹³ "אם אין ידו משגת לקנות יין לקידוש ולהכין צרכי סעודה לכבוד הלילה ולכבוד היום ולקידוש היום מוטב שיקנה יין לקידוש הלילה ממה שיכין צרכי הסעודה או ממה שיקנה יין לצורך היום".

קיום המצוה כיצד

מסביר התו"ם ¹⁴ על הברייתא בפסחים שהזכרנו לעיל: "דזכירה כתיב על היין, "זכרו כיין לבנון", "נזכירה דודיך מיין..."., ונראה דקידוש על היין, אסמכתא היא". העולה מדבריו שקידוש הינו מדאורייתא, אך החובה שיהי' על היין הינה אסמכתא בלבד ומדרבנן.

ומביא התו"ם אפשרות נוספת: "ועוד מצינו למימר דקידוש על היין דבר תורה אבל הא דאמר המכרז צריך שיטעום זהו מדרבנן".

כלומר, רבותינו בעלי התו"ם הסתפקו האם קידוש הוא מדאורייתא והיין מדרבנן, או שהקידוש על היין דאורייתא והטעימה דרבנן.

הרמב"ם ¹⁵ בקשר למצות הקידוש כותב: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו כלומר זכירת שבת וקידוש".

וכן בספר המצוות לרמב"ם ¹⁶ כתב: "שציוונו לקדש את השבת ולומר דברים בכניסתו וביציאתו".

ובחינוך: ¹⁷ "זכור את יום השבת לקדשו - לדבר דברים בכניסתו וביציאתו".

ובסמ"ג: ¹⁸ "זכור וכו' לקדשו בדברים".

ובפסקי הריא"ז: ¹⁹ "ומן התורה בין אם קידש בלא כוס כמו שמקדשין בתפילה יצא, אבל חכמים תקנו לקדש על הכוס".

12. סי' רפ"ט (ג). 13. סי' רע"ט סעיף ג. 14. תו"ם שם ד"ה זוכרהו וכן מצאנו בתו"ם בשבועות כ: ד"ה נשים ובסוטה לב. ד"ה קריאת שמע. 15. הלכות שבת פר' כ"ט (א). 16. מצות עשה קנ"ה. 17. ספר החינוך ל"א. 18. סמ"ג עשה כ"ט. 19. פסחים פ"י הלכה א, ז.

ובתשובות הרשב"א...: ²¹ "וכן קידוש היום לזכור אותו בכניסתו בקריאת פסוקי קדושת השבת בקריאת ויכולו או ושמרו בני ישראל וכיוצא באלו וכל אחד כפי שיזומן לו מעניני שבתו וקדושתו, והזכרת קדושתו ובעל פה בלא שום נקיטת חפץ לא כוסו ולא ביתו. וחכמים תקנו נוסח קידוש במוקם סעודה בכוס או בפת".

ובדברי תלמידי הרשב"א: ²⁰ "דמדאורייתא דיו שיאמר יום זה יהי מקודש ואין צריך מדאורייתא לא כוס ולא יין".

וכן בספר המכריע: ²² "והנכון בעיני לומר דנפיק אדם ידי חובה בקדושת תפילה שמברך מקדש השבת, שאינו מהתורה לקדש בתפילה ועל הכוס כי אם בתפילה לבד. אבל קידוש שבסעודה הוא תיקון חכמים... ועיקר קדושת דאורייתא אינו אלא מה שאני מברכים בתפילה מקדש השבת".

והרמ"ע מפאנו: ²³ "דיין ודאי דרבנן ומצות זכירה שהיא דאורייתא קיימנהו בתפילה בכניסתו דווקא דחתמינן בה מקדש השבת...". ²⁴

שיטה שניה (המקבילה בחלקה, לשיטה השני' של התו"ס) מוצאים אנו ברש"י ²⁵ על הגמ' בברכות: "אמר ר' אדא בר אבהו נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה...". כותב רש"י: "קידוש היום מ"ע שהזמן גרמא הוא - זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין".

וכן ביחס לדברי הגמרא בנזיר ²⁶ "קדושה ואבדלתא הרי מושבע ועומד עליו מהר-סיני".

מסביר המפרש "והרי מושבע ועומד עליו מהר-סיני דכתיב זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין...".

משמע שקידוש על היין דאורייתא. ²⁶

20. פסחים קו. 21. חלק ד' סימן רצה. 22. לר"י מטראני סימן עא. 23. חשובות סימן כ. וכן בשאלות דרב אחאי כ"ד, בנצי"ב העמק שאלה אות א', סמ"ג עשין כ"ט, חרדים, מצוות עשה מהתורה התליות בפה אוח ד, ה. 24. ביחס לשיטה זו מקשה המנחת חינוך (במצוה ל"א), איד ניתן לקדש בתפילה הרי לא מוזכרת בה יציאת מצרים. ותיירץ המהר"ם שיק (על תרי"ג מצוות), שהדבר חלוי במחלוקת בין ראב"ע לחכמים, הא צריך להזכיר יציאת מצרים בלילות. לראב"ע צריך להזכיר [עפ"י דרשת בו זומה - כל ימי חייך לרבות הלילות] ולחכמים שהלכה כמותם אין צריך. ואמנם הרא"ש והרי"ף כלל לא מביאים את ראב"ע, כן שניראה שפוסקים כחכמים שלא צריך להזכיר יצ"מ, ולכן יכול לצאת ידי חובת קידוש בתפילה. 25. רש"י בברכות כ. ד"ה קידוש היום. 26. א. נזיר ד. 26. ב. בפירוש הסוגי' בנויר קיימת מחלוקת ראשונים. לדעת ר"ת יש לגרוס בתמיהה "וכי מושבע ועומד מהר סיני?!" וקידוש על היין אינו מדאורייתא. לדעת הרוקח (בסימן נ"ב) התמיהה נאמרה ביחס לטעמיה, כלומר קידוש מאורייתא על היין, אך הטעמיה מדרבנן.

והמכריע (בסימן ע"א) הבינו שכוונתו דהנ"ל מדאורייתא. אך תו"ס ריד (בפסחים ק"ו ד"ה זוכרהו) והאור זרוע (באוז' ח"ב ס' כ"ה) הבינו שכוונתו ליתן אסמכתא לדין דרבנן. 28. לבוש סימן רע"א סעיף יב, מג"א ס' י רעא סק"א, משנה ברורה שם סק"ב ועו"ד. שיטה נוספת מוצאים אנו בבה"ג: 27 "מחייבין לקידושי ביומא דשבתא וליומא שבא בצלותא ועל כסא דחמרא". 27.

להלכה נוקט המשנה ברורה 28 כרמב"ם, דמדאורייתא סגי קידוש היום בדברים אד מדרבנן תיקנו שיקדש גם על היין כמו שכותב הרמב"ם 29 "מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין".

לסיכום:

הבאנו עד כאן שלוש דעות בנוגע לחיוב הקידוש על היין. לרמב"ם דמן התורה קידוש הוי בדברים. שיטתו של רש"י דין הוי מדאורייתא, ושיטת הבה"ג דחייבין לקדש גם בתפילה וגם על היין. ולהלכה את דעתו של הרמב"ם דין הינו רק מדרבנן ולדאורייתא סגי בדברים.

כדי לשלב בין שני הענינים שדנו בהם עד כה, נביא את המשנה ברורה 30 "דקידוש הוא מ"ע דאורייתא ולהכין צרכי סעודה הוא מצות עונג... ואע"ג דהמ"ע של זכור נוכל לקיים בזכירת דברים של קדושת שבת בלבד ועל היין אינו אלא מד"ס כיון דעיקר קידוש הוא מן התורה גם יין שלו קודם לכל". 31

קידוש בסעודה שלישית

התיחסות ראשונה לנושא זה מוצאים אנו כבר אצל הגאונים. בתשובות הגאונים 33 מובאת שאלה בענין המוציא וכפה"ג בסעודה שני' של היום שהיא סעודה שלישית מי קודם בראש, וכך הוא עונה "כך ראינו שבסעודה ראשונה (שני') ודאי צריך לברך בתחילה בפה"ג דאמר ר' יהודה (אביו של רב שרירא גאון-רב חנינא או ר' יהודאי גאון).

27. א. תחילת הלכות קידוש. 27. ב. גם בהבנתו קיימת מחלוקת ראשונים. הסמ"ג (עשין כ"ט) והמכריע (בסימן ע"א) הבינו שכוונתו דהנ"ל מדאורייתא. אך תו"ס ריד (בפסחים ק"ו ד"ה זוכרהו) והאור זרוע (באוז' ח"ב ס' כ"ה) הבינו שכוונתו ליתן אסמכתא לדין דרבנן. 28. לבוש סימן רע"א סעיף יב, מג"א ס' י רעא סק"א, משנה ברורה שם סק"ב ועו"ד. 29. הלכות שבת פרק כט (ו) 30. ס' י רעא ס' ג ס' ק ג. 31. ביחס לכל הנ"ל אפשר לעיין עוד ב"קידוש כהלכתו" לרב הלל הלוי. 33. אוצר הגאונים חשובה שניו.

איתויי כסא דחמרא וברוכי בורא פרי הגפן ומשתי משום כבוד השבת והדר משי יד'ה ומברך המוציא וגמרינן לסעודתייהו ומברכין ברכת המזון ומברכין בורא פרי הגפן ושתיין והדר משו ידייהו ומברכין ענ"י ומברכין המוציא לחם מן הארץ והדר אוכלין (סעודה שלישית) וכדבעי משתי מברכין בפה"ג ושתיין דכיון דבריכו ברכת המזון בסעודה קמיתא איתסר להו למיכל ולמשתי עד דמברכין המוציא ובפה"ג... וכן הלכה רווחת בישראל (וכן השיבו לי אני שלמה בר יצחק זצ"ל ור' נתן ור' דניאל ור' אברהם בני ר' יחיאל זצ"ל).³⁴

בסדר רב עמרם השלם ³⁵ לר' ³⁶ עמרם גאון מוזכר ענין הקידוש במילה אחת. לאחר הזכרת הפסוקים "צדקתך" וגו', מופיעה המילה "ומקדש". במילה זו מתכוון הוא ל"קידוש שלישית", יען כי אחרי תפילת מוסף הוא כותב "ומסיים התפילה ומקדש".³⁷

ראשון הראשונים המעלה את ענין הקידוש הינו ר' שמחה מויטרי בעל מחזור ויטרי ³⁸ בהתיחסותו לשאלה - האם חייב אדם לסעוד על שתי ככרות בשבת בכל סעודה. אמר ר' אבא חייב אדם לבצוע בשבת על שתי ככרות. ולא פעם אחת אלא כל זמן שמבקש לסעוד ובצוע. וכן יש כמו-כן שמקדשין על היין בשלישית שהרי מתלתא "היום" נפקא ליה לתלתא סעודתא ומאי אולמיה דחדא מאידך.

בהלכות שבת, בדין שלוש סעודות, כותב המחבר: "יהא זהיר מאוד לקיים סעודה שלישית... והחכם עיניו בראשו שלא ימלא בטנו בסעודת הבוקר כדי ליתן מקום לסעודה שלישית...".

ובשערי תשובה ³⁹ מובאת תשובתו של ר' יהודה ברג' לוני (כנראה בעל ספר העיתים, ר' יהודה ברצלוני) המתיחסת להצמד הסעודה השני' והשלישית, זאת כדי לפטור את בעיית אכילת יתר בסעודה שני' ואי היכולת לאכול סעודה שלישית.

³⁴. וכן מביא האור זרוע בהלכות שם נ"ב. ³⁵. עמ' ל' או 101 במהדורה אחרת. ³⁶. באנציק' לחכמי התלמוד נכתב על 'סדר' זה, שהכניסו בו חומר נוסף של הלכות וחשובות, אך כבר העיד רבינו יעקב חם שלמרות זאת הסידור מהווה אוצר בלום של נוסחאות החפילה ומנהגיה מזמן קדום. ³⁷. מתוך נתיב בינה עמ' 366. ³⁸. עמ' 107. ³⁹. סימן קמח ובספר העיתים עמ' 284-285.

בתשובה זו הוא מתייחס לסדר עריכת סעודה "שני'-שלישית": "ומקדש על הכוס בקול והיינו קדושא רבא ושרי המוציא אתרתי כדפרישת דנקיט תרתי, ובצע חדא ואכיל מאי דבעי ומשי ידיה' ופורש מפה ומברך בהמ"ז והדר משי ידי' ולא נהוג כל"ע לקדושי בורא פרי הגפן על הכוס כדקמיתא אלא משו ידייהו ובצע אתרתי ריפתא...".

כבר כאן אנו מוצאים הבדל בין מנהג העולם בתקופה זו לבין מנהג העולם בתקופת הגאונים. אך ההכנה במקור זה אינה מוחלטת בנוגע לקידוש, כיון שיתכן שדוקא כאן, שמדובר על צרוף של הסעודות, טוען ר' יהודה ברצלוני שלא לקדש משום ברכה שאינה צריכה, ⁴⁰ אבל כאשר יש הפרדה בין הסעודות יגרום שצריך לקדש.

ואכן, ראשונים רבים סוברים שאין חיוב לקדש בסעודה שלישית. הרשב"א (ריטב"א) ⁴¹ בסוכה סוף ד"ה והא דפרכי': "מכאן דקדקו מקצת רבותינו הצרפתים ז"ל שבסעודה שלישית של שבת אפשר לעשותה בפירות ומיני תרגימה... ולענין קדוש כיון דקדוש חובת היום ולא חובת סעודה ומפני קדושת היום תקנוה חכמים במקום סעודה ואין קדוש מן התורה אלא בלילה וקדוש היום דרבנן וברכת הנהנין בלחוד משמע **דלא מחיב בי'ה בסעודה שלישית** שלא חייבוהו אלא בתחילת קדושת היום דהיינו סעודת שחרית. וכן דעת ר' יונה ויש מחיבין לקדש בו וכיון דליתי אלא בורא פרי הגפן וליכא ברכה לבטלה אם רצה לקדש על היין וחביבא ליה חמרא הרשות בידו".

הר' יונה ⁴² פר' שביעי בכרכות ד"ה ברכת המזון; "ואומרים רבני צרפת ז"ל שאע"פ שחייב אדם לאכול ג' סעודות... בשני הפעמים שחייב לקדש אחת ביום ואחת בלילה צריך שיאכל פת כדי שיהי קדוש במקום סעודה אבל בפעם השלישית שאינו צריך לקדש אם ירצה לפטור עצמו בפירות הרשות בידו".

"ומה שכתב הרמב"ם ז"ל שחייב לקדש [אין זה מוכח מדברי הרמב"ם - ח' אנשי שם] בסעודה שלישית כמו שחייב בג' סעודות אינו נראה שלא מצינו שיהי חייב לקדש אלא פעם אחת ביום ופעם אחת בלילה, מניין? הבנתי איך מוכח מזה שאינו חייב לקדש אלא פעם אחת ביום - ח' אנשי שם] כבר יצא ידי הקידוש ומכל היום ומה טעם הוא לתלות הקידוש בג' סעודות. הלכך ודאי אין צריך לקדש. מפי מורי הרב נר"ו".

40. תו"ס שבח ק"ח. 41. סוכה נו. 42. לו:ח"ל זכור - זכרהו בכניסתו וכיון שקדש ביום [לא

בשבלי הלקט: ⁴³ "וצריך אדם להזהר בשלש סעודות... ועוד כתב דנראה לו שאין צריך לקדש בסעודה שני' (שני' ביום) על הכוס שהרי כבר קידש בשחרית... והראי' על זה דגרסינן בירושלמי: "רב אחא ורב אבהו בשם ר' יוסי ב"ר חנינא אמרו שאסור להתענות עד שש שעות בשבת.

אמר ר' יוסי בר בון מתני היא קודם חצות לא ישלימו, עד כדון צפרא הוא, לאחר חצות ישלימו, כבר עבר רובו שליום בקדושה".
הא למדת, שאחר שש שעות כבר מקודש היום מאיליו, כל שכן שכבר קידש פעם אחת בשחרית, ולמה יקדש עוד וכבר עבר רובו שליום.
ואין לדמותו, למי שטעה ולא קידש קידוש היום מבערב שחוזר ומקדש, דזה שטעה לא קידש כלל, וכדי שלא תשכח תורת קידוש וכן נהגו קדמוננו ז"ל.

ומורי הר' מאיר נר"ו הי' מקדש גם בסעודה שני', אבל לא שמעתי טעם מפיו".

ובעלי התו"ם עה"ת ⁴⁴ "ובכל השלשה סעודות היו אוכלין שני לחמים כי דרך לאכול בשבת יותר מסעודות של חול מפני נשמה יתרה. ולפי זה נמצא שהי' להם בשבת במנחה שני ככרות והילכך יש לנהוג לבצוע משני ככרות גם במנחה אבל קדוש ליכא דאפי' שבת שחרית לא מקדשי אי לאו יתר מאת יום השבת כדמסיק במסכת ביצה.

ובספר פסקים ומנהגים מהמהר"ם מרוסנברג ⁴⁵ נכתב דהמהר"ם ז"ל הי' רגיל לבצוע בסעודה ג' בב' לחמים [כי אמר שכך כתב הרמב"ם ז"ל לפי שיש ג' פעמים בפסוק היום]. אמנם אינו רגיל לברך בפה"ג קודם ברכת המוציא בסעודה שלישית. וכן מוכח בערבי פסחים אין לי אלא בלילה, פירוש שמברך על היין [תחילה], ביום מנין, תלמוד לומר את יום. וע"כ הוא אומר שמשוה היום ללילה, מה בלילה אינו צריך לברך כ"א פעם אחת, אף ביום אינו צריך לברך כ"א פעם אחת.

וכן מובא בשו"ת הרשב"א ⁴⁶ (המיוחסות לרמב"ן) ⁴⁷ והתשב"ץ ⁴⁸ ובאורחות חיים ⁴⁹ ובכל בו ⁵⁰ ובמרדכי (שבת). ⁵¹
לעומתו, חשוב לתת את הדעת לדברי הרשב"א: "ויש מחיבין לקדש בן" ⁵²

ולדברי שבלי-הלקט: ⁵³ "ומורי הר' מאיר נר"ו הי' מקדש גם בסעודה שניה (שלישית), אבל לא שמעתי טעם מפיו".

43. צג. 44. שלח טז. 45. ש"מ ר"ט. 46. חשובה שן. 47. ובחשובות המיוחסות לרמב"ן חשובה רי'. 48. סימן י"ט. 49. עמ' סג. 50. עמ' קנא. 51. דף עו. 52. סוכה כז. 53. עמ' 328.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות שבת ⁵⁴ כותב: "חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת... וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולכבוע על שתי כיכרות וכן ביו"ט". בהסבר שיטתו נחלקו הראשונים. היו שהבינו שהרמב"ם סובר שיש חובת קידוש בסעודה שלישית.

כך הכין ר' ירוחם: ⁵⁵ "אין צריך לומר קדוש בסעודה ג'... ומהרמב"ם נראה שצריך לקדש שכתב שצריך לקבוע סעודתו על היין בכל ג' סעודות". וכן כתב בבגדי ישע בהתיחסו לדברי המרדכי בפסחים ⁵⁶ "בספר החכמה כתב... אבל לא בסעודה שלישית בשם רבינו אפרים ותשובות הגאונים "מעיר ה' כגדי ישע': "ולא כדברי הרמב"ם שמצריך אף בסעודה שלישית".

והמאירי שם...: ⁵⁷ "מצוות עשה לקדש את יום השבת... וכן כתבו גדולי המחברים שאף קידוש זה צריך שיהא במקום סעודה, וכן שהוא צריך בכל סעודה שביום".

וכך גם הבין הטור ⁵⁸ ברמב"ם: "כתב הרמב"ם ז"ל שגם בסעודה שלישית קובע על היין ובוצע על שתי כיכרות ואדוני אבי הרא"ש ז"ל לא הי' מברך על היין קודם משום דאתקש יום ללילה לענין קידוש מה לילה סגי בחד זימנא אף ביום נמי סגי בחד זימנא".

לעומתם היו שהבינו שדעת הרמב"ם היא שיש לקבוע את הסעודה השלישית על יין אך לא לקדש לפניה, אלא לשתות את היין בתוך הסעודה.

ספר המכתם ⁵⁹ כותב: "... ועוד כתב שאף סעודת המנחה צריך לקבוע על היין, אפשר שרצה בזה שצריך קידושא רבא, ויש אומרים שלא כיון הרב על קדוש אלא שצריך לקבעה על היין".

ומהיכן לקוח רעיון קביעת סעודה על היין? אומרת הג"מ בברכות מ"ב: "אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן לא שנו אלא בשבתות וימים טובים והואיל ואדם קובע סעודתו על היין...".

ואכן כך מסביר הרדב"ז ⁶⁰ את הרמב"ם: "נ"ל דאין כן דעתו של הרב.. אלא שצריך לקבוע על היין כלומר שיהי' עיקר קביעות הסעודה עליו ולשון קידוש לחוד ולשון קובע לחוד".

54. פרק ל' הלכה ט'. 55. נחייב יב חלק א'. 56. דף לז. 57. על פסחים קו. 58. הלכות שבת רצ"א. 59. דף 3. 60. חשובה, שני אלפים קד.

ומביא הרדב"ז מספר ראיות, ונביא כאן שתיים מהן: "שהרי כתב הרמב"ם מצוה לברך על היין ביום השבת קודם שיסעוד סעודה שניה" וכו' משמע דוקא בסעודה שני' אבל בסעודה שלישית אין צריך קודם שיסעוד".

"ועוד שכתב 'וצריך לקבוע כל כל סעודה משלשתן על היין' ואם תאמר דקביעות היין קידוש ברי כבר הזכיר שצריך לקדש על היין ב-ב' סעודות ומה צריך ליכלול הכל יחד".

אך הוא מסביר איך הגיעו לטעות זו: "דאפשר דמלשון הרב שכתב וצריך לקבוע.. ולבצוע על שתי ככרות משמע דיין קודם ולפי שהם ז"ל לא נהגו לקבוע סעודתם על היין חשבו שקביעות זה שכתב הרב היינו קידוש ולא היא".

וכן כותב המהר"ם אל-אשקר: ⁶¹ "הילכך בשבתות צריך לקבוע כל שלש סעודותיו על היין משום עונג והרא"ש ז"ל אעפ"י שהי' קובע סעודתו על היין והי' מצוי אצלו לא הי' מברך עליו בתחילה בסעודה שלישית... וכן היא סברת הרמב"ם ז"ל נמי דאין להקפיד בזה אלא מברך אימתו שירצה בעת שירצה לשתות. דסעודה שלישית אינה צריכה קידוש.

וראיתי לקצת המפרשים שכתבו בשמו ז"ל... ונשתבש הדבר בידם ותלו בוקי סריקי בדבריו ז"ל חדא דהוא כתב "צריך" והם כתבו בשמו "חייב" ועוד כבר כתבנו דקביעות סעודה לחוד וקדוש לחוד".

וכן מנסה להסביר הב"י ⁶⁴ בדברי הרמב"ם, אלא שכותב: "ומ"מ המקדש לא הפסיד כיון שאפשר לפרש דברי הרמב"ם שצריך לקדש".

החתם סופר כותב בשו"ת: ⁶² "דיש מאנשי מעשה המדקדקים לברך על הכוס גם בסעודה ג' מדשום תוספת קדושה". בכל אופן ממנהגי החתם-סופר⁶³ נראה שהי' שותה בתוך הסעודה וכך נכתב שם "אחרי זה היו מביאים דגים... אח"כ מזגו לו כוס יין ובירך עליו בפה"ג ושתה מעט".

61. חשובה קו. 62. חשובה יז. 63. סדר סעודה שלישית ה'. 64. טור רצא.

כאן מגיעים אנו ליחידה נוספת היא דעתם של חכמי האמת.

ס"ז מן הראוי לבאר קצת מושגים או לתת כמה מילות הקדמה כדי להקל על קריאת התכנית הכתובה.

מן העניינים המיוחדים של קבלת האר"י ויחידושיה הוא, ההדגשה של השתקפות האלוקות באדם, שנברא בצלם אלוקים, המכונה הקבלה הפרצופית, וכך אנו מוצאים בו סבא אבא אמא בן ובת כחלק ממערכת הפעילות של "המנגנון" האלוקי.

ההקבלה היא סבא - עתיקה, כתר. אבא-חכמה. אמא-בינה. בן-זעיר, חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד ויסוד בת-ניקבא, (מטרוניתא), מלכות (עולם הטבע - בלשון נצי"ב). [ועיין בקול הנבואה לנזיר ה' רבי דוד הכהן זצ"ל ע"מ רנט]

דין=טבע=חוקיות ואין אצלו מעבר לזה - יין משתלט על האדם ואינו נותן חירות, כך הדין.

אפשר גם להסביר שיין מגלה את הפנימיות של האדם, וזה בעצם הדין שהוא הגרעין והיסוד.

הזכיר ערוך השולחן "ומיהו דעת המקובלים שגם בסעודה שלישית צריך כוס לקידוש...". הרמ"ק בסידורו⁶⁵ כותב: "ואם יקדש בייך ימזוג הרבה, שאין זה זמן יין, מפני שהלובן (רחמים) אנו מבקשים, והיין מן האדום (דין), ולכן טוב שלא יקדש, ואין חיוב בקידוש".

באר"י⁶⁶ בשער הכוונות כותב: "דאין בחינת קידוש על היין בסעודה זו, כמו בסעודת הלילה ובשחרית שלא כדברי הרמב"ם ז"ל, שפסק לקדש על היין, בכל ג' סעודות. וטעם לדבר הוא לפי שעתה הוא למעלה, בכה דעתיקה, ואין שם בחינת יין, שהוא דין וגבורה. דבעתיקה לא אתחזי דין כלל. אלא רחמים פשוטים, ואין ראוי לעורר שם בחינת דין... אמנם על כ"ז, באמצע אכילת הסעודה הזו, צריך לשתות יין, ולברך עליו בפה"ג. אבל לא לקדש עליו בקידוש היום בתחילת הסעודה, כבשאר סעודות".

וכן כותב תלמידו רבי חיים ויטאל בפרי עץ חיים ⁶⁷ וכן מופיע במשנת חסידים למקובל עמנואל חי ריקני ⁶⁸ הי"ד.

ובשו"ע האר"י ⁶⁹ נכתב טעם שונה: "דע כי סעודה זו מיוסד (זה"ק ח"ב דף פח) על הפסוק 'והאכלתיך נחלת יעקב אביך' והנה כאן לא נזכר שתי' ולכן אין לומר קידוש על היין כנ"ל באורך. אבל צריך לשתות יין בתוך הסעודה ולא בתחילת הסעודה... והטעם הוא כי הסעודה הזאת היא בעתיק (מלכות דמלכות - אבן ספיר) אז הוא רחמים גמורים והיין הוא דין ולכן אין לעורר הדין כלל.

ובהערות לשו"ע האר"י מובאים דבריו של המקובל יעקב חיים צמח: ⁷⁰ "והנה בחינת השתי' היא למטה במקום זעיר ונוקבא אשר הם עתה במקום הריעים (אבא ואמא - תרי ריעים דאינן מתפרשין) וכתוב אכלו ריעים ולכן ג"כ מטעם זה אין לזכור היין כי זעיר ונוקבא שהם בחינת השתי' (רמת קליטה מסוימת) הם למעלה במקום אבא ואמא אשר עליהם נאמר אכלו ריעים לעילה דאינון אבא ואמא, עכ"ל. [וזוה מקום רחמים גמורים ושם אין להכניס יין] ובספר אחר כתב כי שתו ושכרו דודים דאינון זעיר אנפין לתתא ואכלו ריעים לעילה דאינון אבא ואמא. והנה עתה זעיר ונוקבא הם למעלה באבא ואמא אשר שם בחינת האכילה (רמת קליטה גבוהה יותר) ולכן אין להזכיר יין שהוא השתי' כי אם אכילה אשר שם עומדים זעיר ונוקבא שם שתי' עכ"ל. ולטעם זה צריך לשתות יין שהוא זעיר ונוקבא שתי' והם למעלה כאבא ואמא הנקרא רעים אכילה וזה בתוך האכילה".

ו'בסדר-יום' לאיש באלוקים משה בן מכיר כתב: ⁷¹ "ויש מי שמקדש היין בסעודה ג'. ומנהגא הוי' ואין לבטלו אבל לא שיחויב לנהוג המנהג הזה.."

כאן מגיעים אנו למקובל שאליו התייחס 'ערוך השולחן' וגם הביאו שם בסוגריים - השל"ה הקדוש. ⁷²

וכך הוא כותב בסידורו: "אח"כ לוקח הכוס בידו ואף על פי שאינו מחוייב לנהוג המנהג לקדש על היין בסעודה שלישית... אבל לפי חכמי האמת יודעי חן צריך גם לקדש בסעודה שלישית כי היין עולה ע'

67. י"ח פר' כ"ג. 68. עמ' צ"ט. 69. עמ' קכ"א. 70. נגיד ומצוה קלג-קלד. 71. נגיד ומצוה קלג-קלד.

72. מתוך סידור הגאונים והמקובלים דף צא ו'בסדר היום" לרבי משה בן מכיר בדף ל. 73.

עמ' רי"ד:

ועם הכולל ע"א, כמנין גוג מגוג שעולה ס"ד ועם שבעה אותיות הרי ע"א להורות שעם היין שהוא מסטרא רדינא קש"י, יתהפך לרחמים ויציל אותנו ממלחמות גוג מגוג (היות והזמן הוא של רחמים גמורים לכן הם ישתלט על היין ויחסלו אותו) שהיא כנגד סעודה שלישית שאמרו ז"ל [שבת קי"ח "כל המקיים ג' סעודות בשבת ניצול משלש פורענויות... וממלחמת גוג ומגוג].

ועוד שבזמן מנחה מתו שלשה צדיקים יסודי עולם - משה, דוד, יוסף כמבואר בספר הזהר... ולכבודם מקדשים על היין על דרך 'ויין למרי נפש' ובשבת אין הספד ח"ו רק בזה מתעוררים כל יראי ה' בלבם ומקבלים תנחומים מידי שבת בשבתו...".

האחרון ביחידה זו הינו ר' צדוק הכהן בספרו "פרי צדיק" שם נותן הוא שני הסברים לאי אמירת קידוש בסעודה שלישית.

בפרשת שופטים ⁷⁴ נותן הוא טעם פשוט כדבריו ואומר, שתיקנו קידוש כדי שיזכור את השבת ובלילה נאמר 'זוכרהו על היין' היינו לומר קידוש על היין. ובסעודה של יום הזכירה היא רק ע"י השתיה שהרי קידוש ביום ניתקן אחרי הקלקול שחזר יצה"ר ולכן די על היין. אבל בסעודה שלישית שהוא סוף השבת שכבר זכר לשמרו כל היום, ובסוף אע"פ שיש עוד שהות עד לצאת השבת מ"מ כיון שזכר כל היום ושמר השבת בודאי יזכור גם שעה זו ולא ישכח עוד: "ומשום זה בסעודה זו לא תקנו עוד קידוש על היין...".

ובפרשת ראה ⁷⁵ הסביר בדרך אחרת, ברעיא מהימנא (עקב דף רעא:): כתוב לכו לחמו בלחמי [ושתו ביין מסכתי], ומוסבר שלחם זהו תורה שבכתב ויין תושב"ע.

מדייק ה"פרי צדיק" מכך שכתוב כאן ב'יין מסכתי' ולא כתיב "בייני" "שהמכוון על תושב"ע שהוא נקרא 'יין מסכתי' - מה שמסיד השי"ת חכמים, "ויש יין שהוא כנגד תושב"כ והוא נקרא ייני כמו שנקרא לחמי. וכמו כן ייני הינו בחינת יעקב שהוא עצמו ניקרא היין שהרי הוא בחינת אמת ואמת זו תורה (ברכות ה:):".

ולכן בכ' סעודות תקנו קידוש על היין שהינו מרמז לתושבע"פ, שע"י יין הקידוש ישפיע ה' תושבע"פ, מה שאין כן: בסעודה שלישית כשהוא כנגד יעקב אבינו שהוא היין עצמו לא תקנו קידוש על היין".

מסקנות

הרב ד"ר דניאל שפרבר⁷⁶ במאמרו "על קידוש בסעודה שלישית" מתייחס למאמר של ד"ר יעקב גרטנר⁷⁷ בנוגע לזמנה של סעודה שלישית ולמנהג לחלק את סעודת הבוקר לשניים כפי שהזכרנו בתשובת הגאונים הראשונה.

שפרבר מגיע למסקנה שהמחזיקים במנהג של אמירת קידוש למרות צרוף הסעודות יצטרכו לנמק את מעשיהם לאור דברי הרא"ש⁷⁸ שאין כאן איסור ברכה שאינה צריכה, כיון שעושים כן מפני כבוד שבת לקיים מצות סעודה שלישית.

לעומת זאת אלה שלא מקדשים, ודאי נמנעים מכך בהשפעת דברי התו"ס.⁷⁹ שיש כאן ברכה שאינה צריכה. בדורות מאוחרים יותר נדבק מנהג אי האמירה אף בקהילות אשר הסעודה השלישית אצלם מרוחקת מהשני' וכיון שאצלם לא שייך הטעם של ברכה שאינה צריכה נזקקו לנימוקים אחרים, כדוגמת נימוקו של בעל שיבולי הלקט, שאין לקדש משום שכבר עבר רובו של יום בקדושה.

ומסכם הנ"ל: "ואף כי מנהג חלוקת סעודת שחרית הלכה ונשתכחה במשך הדורות, נשכחה יחד עמה אמירת קידוש בסעודה שלישית ברוב הקהילות. ואולם עדיין היו כאלה שחייבו שתיתת יין בתוך הסעודה, כדעתו של הרמב"ם לקבוע את הסעודה על היין. ושמה הוא ממנהג הקידוש הקדום". ולי אין נראה כדעתו, שהדי מצאנו אצל רוב הראשונים והאחרונים שנתנו טעם לדבר משום דאיתקיש יום ללילה לענין קידוש, או משום סיבה אחרת, ולא נראה לומר שאחד מעשה חיפשו טעם לדבר, וכן מצאנו אצל רוב חכמי האמת שאין לקדש שלא לערבב דין ורחמים. לכן נראה לומר כדברי השו"ע, שאין צריך לקדש בסעודה שלישית. אך הרוצה לעשות כן הדשות בידו, כדברי ר' יונה, שהרי אין כאן אלא בורא פרי הגפן וליכא ברכה לבטלה.

ועוד נראה דמן הראוי לשתות יין בתוך הסעודה,⁸⁰ בברכה, כדברי המכתם והרדב"ז ועוד, שהבינו כך את דברי הרמב"ם באומרו "וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין".

וכן עפ"י רוב חכמי האמת ויודעי חן שאמנם כתבו שלא לקדש לפני הסעודה אך כתבו לשתות בתוך הסעודה.

76. מנהגי ישראל א' עמ' כ"ב-כ"ז. 77. סידור ו'. 78. בחשובותיו כלל כ"ב סעיף ד'

79. שבח קי"ח. 80. וכן כתב ה"בן איש חי" בפרשת חיי-שדה שנה שניה, י"ב. וכן בשש"כ פרק מז (ג).

וכך מצאתי בספר המנהגים, יוסף אומץ, של קהילת פרנקפורט ⁸¹ "ויבצע על שני לחמין ויאכל מעט דגים ומעט בשר לפחות ויברך על היין".

ובספר "דרכי חיים ושלום" ⁸² - מנהגים ופסקי הלכות לרבי ממונקאטש "בשעת בציעה וברכת המוציא נתן ידיו על החלה... ומסרו

נספח 1: צילום של נוסח הקידוש

תקוני שבת

יהי כעוא מן קדם עתיקא קרישא דכל קרישין טבירא דכל טמירין סתיקא דכלא דיהמשה
טלא עלאה מגיה למקא רישיה דזעיר אנפין ולהטיל לחקל הפוחין קרישין כנהירו
דאנפין כבעוא ובחרותא דכלא ויהמשה מן קדם עתיקא קרישא דכל קרישין טמירא דכל
טמירין סתיקא דכלא רעותא ורחמי חנא וחסדא כנהירו עלאה ברעותא וחרותא עלי ועל כל
בני ביה ועל כל הנפלים אלי ועל כל בני ישראל עמיה ויפרקינגא מכל עקרתין כישין דניהון
לעלמא וימין ויחיהב לנא מוונא ופרנסתא טבתא בלי צרה ועקתא במוזקא דכל מוונא ביה הלוא
וישוכינגא מעינא כישא (ומחרבא דמלאך הקות ומדינה של ניהגם) ויהי לנא ולכל נפשיקא
חנא וחסדא ורחי אריכי ומוני ריחי ורחמי מן קדמיה אמן בן יהי רצון אמן ואמן:

ויאמר משה אכלדו היום פי שבת היום ליהוה היום לא חמצאהו בשנה:
ראו פי יהוה נתן לכם השבת על פן הוא נתן לכם ביום הששי לחם
ימים שבו איש תהתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי: וישבתו העם
ביום השביעי:

על פן ברוך יהוה את יום השבת ויברכהו:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן:

81. עמ' 148-149. 82. עמ' קמט-קנ.